

8. Шарова Т., Шаров С. Історія української літератури 40-60 рр. ХІХ ст. Мелітополь: Видавничо-поліграфічний центр «Люкс», 2018. 201 с.
9. Шарова Т.М., Землянська А.В., Шаров С.В. 100% успіху: життєві орієнтири. Мелітополь: ФОП Однорог Т.В., 2019. 168 с.
10. Шаров С.В., Шарова Т.М. Електронний підручник «Історія зарубіжної літератури ХVІІ-ХVІІІ ст.» у самостійній діяльності студентів-філологів. *Збірник наук. праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. Умань: ПП Жовтий, 2011. Ч. 3. С. 304–311.
11. Шевченко А. Щастя й злощастя Григора Тютюнника. *Дивослово*. 1999. №1. С. 55–60.

Мажара Н.С.

асистент кафедри української і зарубіжної літератури

Гуртовенко Т.К.

здобувачка вищої освіти

Мелітопольський державний педагогічний університет

імені Богдана Хмельницького

КІНЕМАТОГРАФІЧНІ ЗАСОБИ ТВОРЕННЯ ОБРАЗУ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В РОМАНІ К. ТУР-КОНОВАЛОВА, Д. ЗАМРІЯ, О. ЛІСОВИКОВОЇ «ХУДОЖНИК»

***Анотація.** У статті проаналізовано особливості кінематографічної реконструкції постаті Тараса Шевченка в кіноромані «Художник» українських сценаристів К. Тур-Коновалова, Д. Замрія та О. Лісовикової. Охарактеризовано авторський коментар, кадр, монтаж і портретну замальовку як основні кінематографічні засоби образотворення.*

***Ключові слова:** кінороман, художній образ, кінематографічний образ, рецепція*

Більш ніж півторастолітня історія досліджень біографії та творчого доробку Тараса Шевченка позначена низкою ґрунтовних, виважених наукових студій, які становлять українську шевченкіану. Це праці І. Дзюби, С. Єфремова, П. Зайцева, О. Кониського, Д. Лукіяновича, І. Меншикова, Л. Ушкалова та багатьох інших, що репрезентують його як поета, художника, учасника культурно-просвітницького товариства.

Рецензії, статті, монографії, розділи в підручниках та енциклопедіях не лише заклали підвалини наукового шевченкознавства, а й розкрили

феномен Кобзаря як в українському, так і світовому контексті. В них охоплено весь обрій літературної та громадянської діяльності митця в широкому історико-культурному контексті.

Незважаючи на це, кожна доба по-новому тлумачить здобутки Тараса Шевченка. Так, ХХ століття позначене переосмисленням його постаті у вимірі «літератури факту», яку презентують художньо-біографічні твори С. Васильченка, З. Легкого, О. Іваненко, О. Ільченка, М. Лісовенка, Л. Смілянського, А. Тарасенка, З. Тулуб, В. Чемериса, В. Шевчука. В умовах сучасних глобалізаційних процесів у суспільстві знову виникає потреба реконструкції долі Кобзаря, побудованої на нових акцентах щодо існуючих і досі суперечностей багатогранної постаті митця з використанням новітніх форм подання інформації.

Ураховуючи вище зазначене, на увагу науковців заслуговує роман «Художник» К. Тур-Коновалова, Д. Замрія та О. Лісовикової. Оскільки твір презентує новітню форму рецепції генія Шевченка – історико-біографічний кінороман.

Книжковий електронний ресурс «Друг Читача» відносить цей твір до десятки кращих книжок про Шевченка, які пропонують українському читачеві «більш свіжий, осучаснений і розширений портрет Кобзаря» [4]. Це, у свою чергу, і зумовлює актуальність нашого дослідження.

Метою нашої розвідки є визначення особливостей кінематографічної реконструкції образу Тараса Шевченка на сторінках зазначеного роману.

Твір опубліковано з нагоди 200-річчя від дня народження митця з присвятою: «Він був звичайним кріпаком... а став символом нації» [5]. Автори – українські сценаристи К. Тур-Коновалов, Д. Замрій та О. Лісовикова зазначають: «Скажемо одразу – ми майже нічого не вигадали. Кілька років, зіставляючи факти, дивуючись переплетенню людських доль, занурювалися в дивовижну епоху – ХІХ століття... Не дивно, що саме в цьому столітті народився і творив Тарас Григорович Шевченко. Не всі людські долі настільки яскраві та драматичні, як доля цього самотнього художника і поета» [5, с. 7-8].

У «Пролозі, який міг би стати некрологом», трьох частинах («Знайомство», «Штрихи до портрета» та «Мистецтво дипломатії») й «Епілозі, у якому ми знову зустрічаємося з Тарасом» К. Тур-Коновалов, Д. Замрій та О. Лісовикова акцентують на непростій долі героя свого твору, намагаючись «просто описати все, що відбувалося з юним Тарасом, описати кожного, хто зустрівся на його тернистому шляху» [5, с. 8]. Для цього вони обрали найпопулярніший прозовий жанр – роман, про що свідчить бібліографічний опис твору.

Проте в рецензії шевченкознавця С. Гальченка, розміщеній у книзі, знаходимо дещо інше тлумачення жанру: «У кіноромані «Художник» подано образ земної людини, Тараса Шевченка, в якому ще в молоді роки проросли зерна таланту спочатку художника, а потім і поета» [5].

Подібне твердження знаходимо в дослідниці О. Проценко: «Жанр твору визначаємо як кінороман, створений зі свідомою орієнтацією на певні кінематографічні прийоми оповіді: поділ дії на короткі епізоди, лаконічність діалогу та авторських пояснень, монтажний характер епізодів. Композиція твору вільна, відображає наявність трьох часових площин: теперішнього, минулого і майбутнього... Розділи твору нагадують окремі сцени в межах кіно. Характерний прийом кінороману – обрамлення, що полягає в пов'язуванні експозиції, зав'язки та розв'язки прозового твору» [3, с. 174].

На оригінальному жанрі та сюжеті аналізованого нами твору з урахуванням етнокультурного контексту наголошує В. Кравченко: «Авторська вправність проглядається в чіткому математичному розрахунку та систематизації правдивих локусів і вимислу, чого без достеменного знання біографії митця відразу не розрізниш. Своєрідна сторінка життя Шевченка-художника – це майстерність і талант авторського колективу, якому вдалося її представити» [2, с. 118].

Отже, специфікою твору К. Тур-Коновалова, Д. Застрія та О. Лісовикової є синтез засобів кіно й літератури, що дозволяє визначити його жанр як кінороман. З огляду на це, засоби творення образу головного героя будуть різнитися від традиційних, характерних для жанру роману.

Художній образ відіграє вагомий роль в процесі досягнення письменником навколишньої дійсності. У працях відомих теоретиків літератури (М. Бахтін, П. Білоус, О. Галич, Ю. Лотман, Л. Тимофєєв, В. Халізов) знаходимо твердження про те, що образи-персонажі в романі заявляють про себе через відтворення їхніх дій і вчинків, портретну характеристику, мову, пряму й опосередковану авторську характеристику, або ж характеристику, надану іншими героями твору. Кіномистецтво, у свою чергу, має дещо інші засоби творення образів, серед яких Л. Брюховецька виокремлює кадр, ракурс зображення, план зображення, рух, монтаж, авторський коментар-характеристика, які можуть комбінуватися в залежності від задуму сценариста, маючи спільне завдання – справити емоційний вплив на кіноглядача [1].

На сторінках кінороману зустрічаємо портретні замальовки, які дозволяють сформулювати уявлення про зовнішній вигляд Шевченка в певний період його життя: «Художник, довговусий чоловік в чоботях, військовий

формі, стояв підтримуючи на плечі пошарпаний етюдник» [5, с. 14], «Петербург дивився на двадцятидворічного безвусого хлопця байдужими очима вікон і сірих колодязів-дворів» [5, с. 28], «Тарас нагнувся, рукавом махнув пил зі стоптаних чобіт, поправив мотузку, що була йому за пояс» [5, с. 29], «Тарас згадав, що одягнений у тиковий халат, поганенькі чоботи, подивився на Сошенка в барвистому сюртуку з оксамитовим коміром і почервонів. Йому захотілося провалитися крізь землю просто тут» [5, с. 182], «На невеликі гроші, отримані від Ширяєва, Тарас придбав кілька батистових сорочок, темно-синій сюртук із коміром чорного оксамиту, кремовий з іскрою жилет, що неабияк змінило його, перетворивши неприкаяного маляра на учня столичного живописця, словом, майже на справжнього денді» [5, с. 219].

Подекуди у творі зустрічаються згадки про риси характеру Тараса Шевченка, надані іншими персонажами: «Ночами, молячись до Богородиці, дівчина згадувала свого Тараса, його жарти, малюнки, його сині очі» (Оксана Коваленко) [5, с. 216], «Доля Шевченка цікавила Василя Андрійовича все більше. Романтизм і сентиментальність, властиві молодому художнику, були надзвичайно співзвучними творчості поета» (Василь Жуковський) [5, с. 327–328].

Окрім традиційних засобів образотворення, характерних для усіх прозових жанрів, К. Тур-Коновалов, Д. Замрій та О. Лісовикова використали ще такі кінематографічні засоби як монтаж, кадр і авторський коментар, що сприяло створенню багатопланового світу головного героя.

Завдяки чергуванню певних кадрів з життя митця та їх монтажу зміщується час і простір, оповідь у кіноромані вільно рухається з теперішнього в минуле та майбутнє: «Повернімось в минуле на тридцять років і вирушаймо набагато західніше» [5, с. 21], «Перш ніж ми розповідатимемо свою історію далі, доведеться трохи відволіктися, щоб описати...» [5, с. 27], «Однак час повертатися в дев'ятнадцяте століття» [5, с. 51], «Повернімось до події, яка неабияк вплинула на долю нашого героя» [5, с. 77], «Якщо вже наш роман називається «Художник», то хай вибачить нам любий читач те, що занадто багато подій відбувається в майстернях» [5, с. 169].

Перед читачем як кадри фільму постійно з'являються епіоди, що дозволяють уявити емоційний стан героя, хід його думок, прагнення та переживання, поєднуючись із пейзажними описами: «Підмайстер ширяєвської артілі Тарас, стоячи на височенному будівельному риштованні у Великому театрі, закінчував плафон, ретельно виписуючи ноги

Вакха» [5, с. 161], «Сидячи вечорами на гранітній набережній Неви, Тарас думав про свою долю і про те, що привело його в столицю імперії з тихого села, не відомого нічим, окрім буйного козацького минулого» [5, с. 194], «Тарас розплився в усмішці. Ще хвилину тому, дивлячись на майстра широко розплющеними очима, він навіть уявити не міг, що скаже Брюллов. Ще б пак! Адже від його рішення залежало так багато» [5, с. 200], «Тарас безцільно блукав зимовим закрижанілим Петербургом. Йому було вже двадцять три роки – вік, як він вважав, чималий. Саме так, вік чималий, а ще нічого не зроблено...» [5, с. 262], «Тарас схилився на парапеті набережної Неви, підперши підборіддя рукою. Думки його текли так само повільно, як води цієї закутої в граніт північної річки» [5, с. 308].

Активно використовується у творі засіб авторського коментаря. Уважаємо, що він виконує своєрідну роль посередника між героєм і читачем. Автори ніби намагаються уникнути непорозумінь і прагнуть привернути увагу до найважливіших подій у формуванні Шевченка-художника: «Варто додати, що художником робітник вважав себе давно – від тієї хвилини, коли, ставши сільським пастушком, уперше в житті взяв до рук олівець» [5, с. 29], «Тарас підійшов до однієї із скульптур – візунки Сивілли... Він вивчаюче поглянув на неї, схвально хмикнув і розкрив етюдник. Чи знаєте ви, що зберігалось в етюднику підмайстра? Загляньмо через плече живописця!» [5, с. 32], «Ні, усе-таки вже тоді він був генієм. Хоча навряд чи сам це усвідомлював» [5, с. 33], «Будучи юнаком життєрадісним і не звиклим надовго замислюватися про неприємні речі, Тарас швидко зібрався» [5, с. 75].

Ніби оживає на сторінках кінороману сцена, пов'язана з найважливішою подією в житті Тараса Шевченка – викупом з кріпацтва. Вона є найемоційнішою: «Тарас на мить спинився. Горло засудомило, і йому знадобилося кілька секунд, щоб просто прийти до тями й продовжити читання... Ще кілька секунд потрібні були Тарасові, щоб проковтнути сльози. Які люди турбувалися його долею! Яку велику честь йому надано!» [5, с. 352], «Він обвів усіх повними сліз очима й усміхнувся так, як тільки могла всміхатися щаслива вільна людина. «Пам'ятай, – згадав Тарас свого діда, – свобода – найбільший твій скарб...» [5, с. 353].

Образ Шевченка у творі формують і його вчинки: нічне таємне малювання в Літньому саду, бійка з Іваном Сошенком, пригоди з відвідуванням балу, кохання на відстані до дівчини зі стрічками – Оксани Коваленко, неприємність з намальованим портретом генерала. Попри перешкоди він наполегливо йшов до мети: «Була не була, – думав Тарас,

крокуючи проспектом. – Ще пару років у Ширяєва, а там назбираю грошей, хоч у вільні краї – в Америку, у Францію, Англію» [5, с. 76].

К. Тур-Коновалов, Д. Замрій та О. Лісовикова у своєму творі подають низку подій, що докорінно змінили життя митця, наголошуючи: «Зараз страшно і подумати, щоб могло статися, якби не зустрілися на шляху нашого героя такі люди, як Сошенко, Брюллов чи Гребінка» [5, с. 70], «Тарас ще не знав, що його чекає попереду... Не знав, що його очікує світова слава, видання всіх його поетичних творів і репродукцій картин, переклади практично всіма мовами світу [5, с. 353]. Розповідаючи про часи становлення Тараса Шевченка як художника, їм вдалося не лише довести, що він є «істинним сином свого століття», а й завдяки використанню кінематографічних засобів презентувати читацькому загалу новітній образ маляра-кріпака, який зі своїм жвавим безжурним характером, цілеспрямованістю, щирістю і талантом зміг перетворитися на модного столичного художника.

Література

1. Брюховецька Л.І. Кіномистецтво: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К. : Логос, 2011. 391 с.
2. Кравченко В.О. Реінтерпретація постаті Тараса Шевченка в етнокультурному контексті (за романом «Художник» К. Тур-Коновалова, Д. Замрія, О. Лісовикової) *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. 2014. №2. С. 112–118.
3. Проценко О.А. Жанрово-стильова специфіка кінороману «Художник» К. Тур-Коновалова, Д. Замрія, О. Лісовикової *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. 2016. №2. С. 174–179.
4. Тарас Шевченко: 10 нетривіальних книжок *Друг Читача*: веб-сайт. URL: https://vsiknygy.net.ua/shcho_pochytaty/34840/http://www.eco-live.com.ua.
5. Тур-Коновалов К., Замрій Д., Лісовикова О. Художник: [роман] / пер. з рос. І. Бондаря-Терещенка; худож. Я. Крутій. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. 368 с.